

Makale Künyesi (Tanıtma): Karaşlar, S. (2024). Wilhelm Radloff'un sözlüğündeki Altay Türkçesine ait kelimelerin incelenmesi (ses bilgisi-karşılaştırmalı sözlük). *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1378-1381.

<https://doi.org/10.32321/cutad.1605132>

WILHELM RADLOFF'UN SÖZLÜĞÜNDEKİ ALTAY TÜRKÇESİNE AİT KELİMELERİN İNCELENMESİ (SES BİLGİSİ-KARŞILAŞTIRMALI SÖZLÜK)¹

Selda KARAŞLAR²

Wilhelm Radloff elli iki yıllık bir ön çalışmadan sonra tarihî ve çağdaş birçok Türk lehçesinin söz varlığını içeren kapsamlı bir sözlük hazırlamış ve bu sözlüğe de *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy* yani *Türk Lehçelerinin Sözlük Denemesi* adını vermiştir. Radloff'un sözlüğünün en değerli yanı, o zamana kadar hiç kayıt altına alınmamış lehçelerin söz varlıklarına yer vermiş olmasıdır. Fatih Numan Küçükballı Radloff'un bu önemli eseri üzerine *Wilhelm Radloff'un Sözlüğündeki Altay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi (Ses Bilgisi – Karşılaştırmalı Sözlük)* adlı bir karşılaştırmalı dil çalışması yapmıştır. Türk Dil Kurumu Yayınları arasında e-kitap olarak yayımlanan bu çalışma, “İçindekiler”, “Söz Başı”, “Kısaltmalar ve İşaretler”, “Çeviri Yazı Alfabesi”, “Giriş” 1. Bölüm “Friedrich Wilhelm Radloff'un Hayatı ve Eserleri”, 2. Bölüm “Altay Türkleri ve Altay Türkçesi Hakkında Genel Bilgiler”, 3. Bölüm “Ses Bilgisi”, 4. “Sonuç”, 5. “Karşılaştırmalı Sözlük”, 6. “Yararlanılan Kaynaklar” şeklindeki bölümlerden oluşmuştur. “Söz Başı” bölümünde (s. 17), Altay Bölgesi, Rusların bu bölgedeki amaç ve istekleri, Altay dilleriyle ilgili çalışmaların kim tarafından nasıl ortaya çıktığı, ne şekilde yapıldığı, Radloff'un sözlüğü hazırlamaya nasıl başladığı ve ne şekilde devam ettiği sözlüğün oluşturulması vb. hakkında bilgiler verilmiştir.

“Kısaltmalar ve İşaretler” bölümünde (s. 21), “OSTN'den Olduğu Gibi Alınan Kısaltmalar”, “OSTN'de Olmayıp Tarafımızca Kullanılan Kısaltmalar ve İşaretler” şeklinde hazırlanmıştır.

“Çeviri Yazı Alfabesi” bölümünde (s. 25), OSTN'deki Çeviri yazı Karşıladığı Ses Değeri, alt kısmında ise İşaretler/Karşılığı şeklinde verilmiştir.

“Giriş” bölümünde (s. 27-29), çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve bu yöntemin alt başlıkları, sınırlılıkları, taranan metinlerin tespit ve tenkidi üzerinde durulmuş, kullanılan işaretler, genel kısaltmalar, taranan metinler ile onların kısaltmalarına ve genel kaynakçaya yer verilmiştir. Bu bölümde çalışmanın temel amacının, açıklama kısımları Rusça ve Almanca olan OSTN'deki Altay Türkçesi ve ağzlarına ait kelimeleri

¹ Küçükballı, Fatih Numan (2023). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. ISBN: 978-975-17-5626-8, 1006 sayfa.

² Millî Eğitim Bakanlığı. cobanselda@yahoo.com
<https://orcid.org/0009-0009-9881-3416>

örnekleriyle birlikte Türkiye Türkçesine çevirmek ve OSTN'yi esas alarak Altay Türkçesinin karşılaştırmalı sözlüğünü hazırlamak olduğu belirtilmiştir. Bunun için de OSTN'deki Altay Türkçesine ait kelimeleri Eski Türkçeyle karşılaştırıp ses benzerlikleri bulunup, Eski Türkçe ile OSTN'deki Altay Türkçesi arasındaki ses değişikliklerinin belirleneceği, Altay Türkçesi ağızları arasında ses farklılıklarının eş zamanlı incelenip 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Altay ağızlarının fonetik farklılıklarının ortaya koyulacağı, Altay Türkçesine ait kelimelerin Çağdaş Altay Türkçesi ve ağızlarındaki kullanım durumunun ve geçirdiği ses değişikliklerinin tespit edileceği ifade edilmiştir.

Birinci bölüm olan "Friedrich Wilhelm Radloff'un Hayatı ve Eserleri" (s. 35-44) başlığı altında, Radloff'un hayatı ve eserleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Ayrıca *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy* tanıtılmış, eserin oluşum aşamaları eserle ilgili yapılan çalışmalar ve Altayca kelimelerle ilgili istatistik bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde "Altay Türkleri ve Altay Türkçesi Hakkında Genel Bilgiler" (s. 47-75), Altay Türklerinin kökeni, dilleri, yaşadıkları bölgeler, Altay Türkçesinin Çağdaş Türk lehçeleri arasındaki yeri hakkında, Altay Türkçesinin yazı dili ve kullanılan alfabelerle ilgili bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde "Ses Bilgisi" (s. 79-245), Radloff sözlüğündeki Altayca kelimelerin ses özellikleri ve bunların geçirdiği ses değişimleri anlatılmıştır. Ayrıca dört alt bölüm ve bu bölümlerin alt bölümleri bulunmaktadır. Bu alt bölümlerde Radloff'un sözlüğündeki kelimelerle Eski Türkçe kelimeler arasındaki ses değişimleri, bu kelimelerin eş zamanlı ses değişimleri, Çağdaş Altay ağızlarındaki ses değişimleriyle alıntı kelimelerdeki ses farklılıkları incelenmiştir. Eserin dördüncü bölümünde "Sonuç" (s. 247) yer almaktadır. Radloff'un *Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy* adlı eserindeki Altay Türkçesine ait kelimelere yönelik değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmeler sonucunda, OSTN'de Altay Türkçesi ağızlarına (Altay Kiji, Teleüt, Tölös, Lebed, Kumandı, Tuba) ait toplam 11287 madde başı tespit edilmiştir. Bu madde başlarının 8393'ünün Teleüt ağzı, 4365'inin Altay Kiji, 57'sinin Tölös, 2747'sinin Lebed, 611'inin Kumandı, 429'unun Tuba ağzında kullanılmıştır. En fazla kelimenin Teleüt ağzına ait olup Teleüt ağzının o dönemde Altay Türkçesinin yazı dili olmasının bunda etkili olabileceği ifade edilmiştir. Çalışmada en az kelime Tölös ağzında tespit edilmiştir. Kuzey Altay ağızlarından (Lebed, Kumandı, Tuba) alınan kelime sayısı da nispeten azdır. OSTN'deki Altay Türkçesine ait kelimelerin, 300 kelime hariç, Radloff tarafından derlendiği söylenmiş; bununla birlikte Eski Türkçedeki 2650 civarında kelimenin burada tespit edildiği vurgulanmıştır. OSTN'deki Altay Türkçesine ait kelimeler Çağdaş Altay ağızlarıyla karşılaştırılmış ve 2610 kelimenin Çağdaş Altay ağızları sözlüklerinde bulunmadığı, bu kelimelerin genellikle çatı ekleriyle genişletilmiş kelimeler olduğu ifade edilmiştir. Radloff, OSTN'de Altay Türkçesine ait kelimelerin 127'sinin Rusça, 20'sinin Arapça, 22'sinin Farsça ve 90'ının da Moğolca kökenli olduğunu belirtmiş ancak yazara göre Moğolca kelimeler bu sayıdan çok daha fazladır. OSTN'deki Altay Türkçesinde kelime içi /-b-/ sesi bazı kelimelerde korunmuştur. Bu durum Altay Türkçesinin arkaik fonetik özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Eski Türkçe dönemi kelime başı /b-/ sesi OSTN'deki Altay Türkçesinde tamamen /p-/ şeklinde olup Çağdaş Altay yazı dilinde /b-/li, Teleüt ve diğer Kuzey ağızlarında /p-/lidir. OSTN'deki Altay ağızlarında kelime içi /-ç-/ sesinin korunduğu ifade edilmiştir. Eski Türkçe döneminde hece ve kelime sonlarındaki /g/ ve /ğ/ sesleri OSTN'de Güney Altay (Altay,

Teleüt, Tölös) ağızlarında sızıcılaşıp sonrasında önündeki ünlüyle kaynaşarak uzun /u/ ve uzun /ü/ ünlülerine dönüştüğü bu ikincil uzunlukların Çağdaş Güney Altay ağızlarında kısalarak normal süreli ünlülere dönüştüğü, Eski Türkçe dönemindeki bu /g/ ve /ğ/ sesleri OSTN'deki Kuzey Altay ağızlarında /ğ/ sesine dönüştüğü, Çağdaş Kuzey Altay ağızlarında /ğ/'li şekillerin korunduğu belirtilmiştir. Eski Türkçe dönemi kelime başı /y-/ sesi OSTN'de büyük oranda korunduğu, dudak uyumu Güney Altay ağızlarında Kuzey ağızlarına göre ileri seviye olduğu belirtilmiştir. Beşinci Bölüm "Karşılaştırmalı Sözlük" (s. 251) başlığında eserin karşılaştırmalı sözlüğü yer almaktadır. Çalışmanın bu bölümü eserin esas bölümüdür. Türk dili bakımından son derece önemli olan bu sözlük, titizlikle hazırlanmış, çok kapsamlı, karşılaştırmalı bir çalışmadır. Bu sözlükte kelimeler Eski Türkçe ve Çağdaş Altay Türkçesiyle karşılaştırılmıştır. Kelimelerin karşılıklarına anlamları yazılıp geçtiği kaynak parantez içinde kısaltmasıyla verilmiştir. Aşağıda çalışmadan birkaç söz başı kelime örneği yer almaktadır:

a I/1 Alt. Tel. Şaşma ünlemi.

A kıdayım! "Aman Allah'ım, hay Allah."

A bałam! "A yavrum!"

-----
a "Şaşma ünlemi." (EDPT, 1)

ā "Şaşma, hayret ünlemi." (DTS, 1)

-----
a "Bağlaç." (DK, 197)

a "Bağlaç." (DÇT, 97)

-----
kabın- II/449 Leb. Hatırlamak, hatırlatmak.

-----
kapın- "Kendi için kapmak." (EDPT, 585)

kapın- "Kendi için kapmak." (DTS, 447)

-----
kabın- "Tırmanmak." (ATS, 92)

kapın- "Örtmek, kaplamak." (DK, 219)

kavın- "Kendi kendine kapmak." (DLTÇ, 153)

pit IV/1344 Alt. Tel. Leb. Bit.

-----
bit "Bit; böcek, parazit türleri." (EDPT, 296)

bit "Bit." (DTS, 110)

biyt- "Bit." (ATS, 41)

piyit "Bit." (TAS, 88)

biyit "Bit." (DK, 206)

pit~piyt "Bit." (DLTÇ, 188)

uçura- I/1727 Tel. Karşılama, karşılaşmak.

uçra- "Karşılaşmak, buluşmak." (DTS, 640)

uçura- "Karşılaşmak, rastlamak." (ATS, 192)

uçura- "Karşılaşmak." (TAS, 122)

Kitabın sonunda "Yararlanılan Kaynaklar" (s. 999) verilmiştir.

Wilhelm Radloff'un *Sözlüğündeki Altay Türkçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi (Ses Bilgisi-Karşılaştırmalı Sözlük)* adlı çalışma, Radloff'un *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy* adlı eserinin taranması sonucu meydana gelmiştir. Radloff tarafından 19. yüzyılın sonlarında yapılan derlemeler sonucu oluşturulan bu eserdeki Altay Türkçesine ait dil malzemesi Fatih Numan Küçükballı tarafından karşılaştırmalı ses bilgisi ve söz varlığı incelemesi yapılmıştır. Küçükballı'nın çalışmasına bu yönüyle karşılaştırmalı Altay Türkçesi grameri ve sözlüğü dememiz mümkündür. Çalışma, Türk dilinde özellikli bir yere sahip olan Altay Türkçesinin tarihî seyrinin belirlenmesinde önemli bir kaynaktır. Söz konusu çalışmasıyla Türkolojiye değerli bir katkıda bulunduğu için Fatih Numan Küçükballı'ya teşekkürlerimizi sunmayı bir borç bilir, Türk lehçeleriyle ilgili karşılaştırmalı çalışmalarının devamını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

Küçükballı, F. N. (2023). *Wilhelm Radloff'un sözlüğündeki Altay Türkçesine ait kelimelerin incelenmesi (ses bilgisi – karşılaştırmalı sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.